

Esir Şehrin Mahpusu’ndan Hareketle “Dar Yer”de İnsan

Yard. Doç. Dr. Ayşenur KÜLAHLIOĞLU
İSLAM*

Özet: Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* adlı eserinde insanın varlık yapısını 17 temel kategoride ele almaktadır. Edebiyat incelemesine farklı bir bakış açısı getirmek üzere söz konusu varlık kategorileri edebi metinde yer alan şahıslara da uygulanabilir. Bu çalışmada Mengüşoğlu’nun tesbit ettiği kategoriler Kemal Tahir’in “Esir Şehrin Mahpusu” adlı romanında yer alan mahpus tipine uygulanmış ve Kemal Tahir’in romancılığı konusunda bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, İnsan Felsefesi, Takiyettin Mengüşoğlu, tip, mahpus tipi

Giriş

Modern ontoloji, maddi (inorganik), organik, ruhi ve tinsel olmak üzere dört temel varlık tabakasının mevcudiyetini kabul eder. Maddi varlık tabakası tüm kosmosu, organik varlık tabakası tüm canlıları, ruhi varlık tabakası tek tek insan bilincini kapsamaktadır. Tinsel varlık tabakası ise kültür dünyası olarak kabul edilen ortak (kollektif) tarihi varlık alanını içine alır. Edebiyat ilmi kapsamında değerlendirilen bütün nesneleştirmeler tinsel varlık alanı içine girmektedir (bkz. Tunalı 1984: 44).

Gerçek dünyanın kavramlarını kullanarak irreal bir varlık alanı oluşturan sanat eserinin kendine ait kuralları vardır. Nicolai Hartmann (bkz. Tunalı 1984:131-132), edebiyat eserinde iki temel tabaka olduğunu ileri sürer. Ön yapı adı verilen birinci temel tabakada ses, kelime ve yazı gibi homojen, real ve maddi unsurlar yer alır. Arka yapı denen heterojen ve irreal ikinci temel tabakada ise insanın fizik özellikleri, eylemleri, moral ve karakter özellikleri ile kaderi yer alır.

* *Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ANKARA*
aislam@baskent.edu.tr

Edebi metinde arka yapıyı oluşturan irreal tabaka, real olana benzer ancak tam olarak o değildir. Sanat eserinin gerçeği içinde yaşadığımız alemin gerçeği gibi algılanamaz. Sanat eseri bir objektivasyon (gerçekleştirme, nesneleştirme)dir. Roman İngarden, sanatçının eserinin tümünde var olan bu objektivasyonun bir “görme tabakası” oluşturduğunu ileri sürer (bkz. Tunalı 1984: 127-127). Sanatçı bu görme tabakasını kullanarak eserinde bir perspektif sunar. Eserin gerçeklik çerçevesi sanatçının sunduğu bu perspektiften ibarettir. Perspektifler tasvir edilemez, eserin içinde gerçekleştirilir, kendiliğinden belirir. Real bir var olan olarak insanla irreal bir var olan ve belli bir perspektife dayanılarak gerçekleştirilen (nesneleştirilen) roman şahsı arasındaki ilişki, sanat eserinin gerçekliği yansıtmaya yönünü açıklayacak bir veridir. Takiyettin Mengüşoğlu *İnsan Felsefesi* adlı eserinde, yaşayan somut insanı onun varlık yapısını ele alarak bütün yönleri ile incelemektedir. Mengüşoğlu’na göre somut bir var olan olarak insan bütün yapıp etmeleri açısından maddi ve manevi alanlara ayrılamayacak bir bütün, biyopsişik bir varlıktır. Bu biyopsişik varlık; bilen, yapıp eden, değerleri duyan, bu değerlerle yönetilen, bir takım tavırlar takınan, önceden belirleyen, isteyen, özgür ve tarihsel olan, ideleştiren, seven, çalışan, eğitilen-eğiten, devlet kuran, inanan, sanatı yaratan ve konuşan bir bireydir.

Real bir varlık olmamakla birlikte, edebi metinde belli bir perspektiften ve sanatın nesnesi olarak sunulan insan varlığının ontolojik açıdan incelenmesi, edebiyat ilmine yeni bir yaklaşım getirmek üzere, daha önce Sait Faik (Çelik 2002) ve Ömer Seyfeddin (Argunşah 2003) hikayesi üzerinde denenmişti. Bu çalışmada Mengüşoğlu’nun söz konusu bakış açısı, Kemal Tahir’in *Esir Şehrin Mahpusu* adlı romanındaki mahpus tipine uygulanacaktır.

Esir Şehrin Mahpusu, Kemal Tahir’in konusunu Milli Mücadele yıllarından alan romanlarından biridir. Dizinin ilk kitabı *Esir Şehrin İnsanları*’nın kahramanlarından olan ve 1920’lerin başında ailesiyle birlikte yurda dönen Selimpaşa-zade Kamil Bey, Karadayı dergisinde çalışmaya başlayarak kendisini henüz sorunlarına fazla vakıf olmadığı bir kurtuluş mücadelesinin içinde bulur. Ankara Hükümetini desteklemek üzere İstanbul’un kozmopolit ortamında yürütülen bu çok yönlü ve gizli mücadele sırasında faaliyetleri açığa çıkınca, Bekirağa bölüğünde üç ay tutuklu kalır. Daha sonra yedi yıl kürek cezasına çarptırılarak Yeni Tevkifhane’ye sevk edilir. *Esir Şehrin Mahpusu* adlı roman, baştan sona Kamil Bey’in Kemal Tahir tarafından “Daryer” olarak adlandırılan hapisanedeki hayatı üzerine kurulmuştur. Başlangıçta adi suçluların, İstanbul’un namlı kabadayılarının ve bir yığın it kopuğun bulunduğu ikinci koğuşa konulan Kamil Bey, suçunun niteliğini ve

kimliğini açıklamadığı için uzun zaman burada yatar. Bir süre sonra koğuş ağası Paytoncu Osman'la şiddetli bir kavgaya tutuşur ve böylece kim olduğu anlaşılacak Revir bölümünde bulunan eski İttihatçı mahkumların yanına alınır. Olay örgüsü kısaca özetlenen romanda ön plana çıkan unsur, bir yandan dar yerdeki mahkumlarla diğer yandan İstanbul'un işbirlikçi savaş zengini takımından olan ailesi ile mücadeleye girişen Kamil Bey'in ruhi büyüme sürecidir.

Romandaki insan varlığını oluşturan şahısları başlangıçta dar yerdekiler ve dışarıdakiler olarak iki ana grupta değerlendirmek mümkündür. Çalışmanın asıl malzemesini oluşturan dar yerdekiler hapisşanede bulunuş sebeplerine göre; adı suçlular, entelektüel mahkumlar, fikir suçluları ve dar yerdeki görevliler şeklinde sınıflandırılabilir. Ancak burada topluca ele almayı tercih ettiğimiz tüm dar yer sakinlerine, Mengüşoğlu'nun dikkati doğrultusunda, insanın varlık yapısı ve nitelikleri açısından bakıldığında, onların tümünün biyopsişik bir varlık olarak insan oldukları tespit edilecektir. İncelemenin temelinde yer alan insan felsefesi'ne göre insan; ontik, somut bir bütündür. Ruhsal ve bedensel olarak bölünemez. Tüm varlık koşulları ile birlikte kavranmalıdır (Mengüşoğlu 1988: 229). İnsan ölümlü bir varlıktır, ölümsüz olan onun başarıları ve eserleridir. biyolojik ve psikolojik yönleri ile bir toplam değil, birbirinden ayrılmayan bir bütün olan insan, ruh ve beden (madde) gibi alanlara ayrılarak incelenemez. (Mengüşoğlu 1988: 22). Bu sebeple Esir Şehrin Mahpusu adlı romandaki tüm şahıslar da biyopsişik bir bütün olarak ele alınıp incelenmek durumundadır.

Esir Şehrin Mahpusunda İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri Bilen Bir Varlık Olarak İnsan

Bilgi bir bütündür onun birbirinden ayrı düşünilemeyecek türlerinden (Mengüşoğlu 1988: 74,75) olan naiv bilgi, hayatın bilgisidir, hayata hizmet eder. Esir Şehrin Mahpusu adlı romandaki tüm şahıslara bu açıdan bakıldığında hepsinin hayata hizmet eden bilgiyi bilen varlıklar olduğu tespit edilir. Mahkumların sahip olduğu bilgi, değerlerle, hayatla ilgisi olan, taşıyıcısının yapıp ettiklerini, işlediklerini canlandıran ve hayata düzen veren (Mengüşoğlu 1988: 66) bir bilgidir.

Romanın kahramanı Kamil Bey, Yeni Tevkifhane'ye nakledildiği gün adını hapisşane defterine kaydettirirken, üstü aranıp eşyalarının bir kısmına el konulurken, kendisine çok yabancı olan bir hayatın bilgisi ile karşılaşır. Yeni hayatının ilk bilgisi burada parasız yaşamayacağıdır. *Cüzdanında otuz beş*

otuz altı lira kalmıştı. Bu yakınlar alacak davalarından bir şeyler çıkaramazsa sürüneceği şüphesizdi. Yutkundu:

-Lazım olursa buluruz.

-Aman bul Kamil Ağa!... Bul ki kurban, bu dar yerde kemiklerin çürümeye... (EŞM 28)

Bilginin diğer bir görünüşü olarak bilimsel bilgi, hayatın bilgisinden farklıdır, yöntemlere dayanır, araştırma yapabilir, derinleşebilir. İnsan eylemlerinin bir ürünü olan bu tarz bir bilimsel bilgi roman şahıslarından Kamil Bey ve Arif Binbaşı'da görülmektedir. Kamil Bey iyi bir hariciyecidir, birkaç yabancı dil bilir ve mesleki bilgisi açısından takdir edilir. Arif Binbaşı bilimsel bilgiyi üretmese de ona sahiptir. Hizmetlisi Sefer Onbaşı onun askerlik ve ordu yönetimi açısından çok bilgili fakat hayatın bilgisi açısından zayıf olduğunu belirtir. *Bunca kitap okur, silahtan yana Osmanlı'dır ama adam seçmeye geldi mi on para etmez. (EŞM 174)*

Bir bilgi türü olarak felsefenin ise uğraşmayacağı alan yoktur. Mesela Kamil Bey tüm kararlarını verirken, Mehdi Bey aşk hakkındaki kararlarını verirken, felsefi bilgiyi bilen varlık durumundadır. Kamil Bey, karısı ile aralarındaki uzaklığın şuuruna erince, evden hapisaneyeye gönderilen paketleri felsefi bilgi ile donatılmış düşüncelerle karşılar: *Kamil Bey masanın üzerinde duran kutulara baktı. Dükkanlardan gelişigüzel alınmış şeyler. .. Sırmalı sırmalı sicimlere bağlanmış, düğüm uçları yaldızlı etiketlerle tutturulmuş bayağılıklar... Sevgi şurda kalsın, acımayla ilişkileri yok... İçleri kim bilir nasıl cıvık cıvık, yapış yapış... (EŞM 276)*

Mehdi Bey ise sevdiği kadının ölümüne karar verirken felsefi bilgiyi kullanır: *Meliha Hanım'ın elimde öleceğine o sabah, o dakika yüzde yüz aklım yattı. Önce ferahladım ki ormandan çıkıp açık deniz görmüşüm gibi... Sonra yüreğimi korku sardı. "Öldü mü Meliha Hanım'la yaşamak yok," diyorum. Çünkü ölümden sonrası karanlık... Ben onu bunu bilmem! Adam kısmı hiç farkına varmadan durduğu yerde deliriyor. (EŞM 259)*

Bir hayat etkinliği olan sanatın sağladığı bilgi de yönetime bağlı değildir Mesela resim somut olanı bir renk ve şekil dünyası ile tanıtır. (Mengüşoğlu 1988: 82,84) Kamil Bey, dar yerde yaptığı resimlerde bu bilgi alanını kullanır ve bir manada resmini yaptığı insanların iç dünyalarını, hayat görüşlerini açıklar. (Mengüşoğlu 1988: 87) *İşe (resim yapmaya) Sabriye'ninkinden başlamak istedi. Yürütemeyince Rus kontesininkine geçti. Kadın ilk bakışta tatarımsı suratıyla dünyadaki bütün kötülüklerden habersiz bir kız çocuğuna benziyordu. Fotoğraftaki çizgileri kömür kalemiyle büyülterek kağıda geçi*

rince yüzdeki çocuk temizliğinin yerini bir başka şey, galiba cinsel oburluk alıverdi. (EŞM 236)

Sanat her insana az veya çok bir şey söyler Kamil Bey'in resimleriyle tanışan bilgisi sığ, derinliksiz mahkumlar da ondan bir şey anlar, etkilenirler. Hatta bir kısmı Kamil Bey'den kendileri için de birer resim isterler: *Bizimkini yapacaksınız ama tıpatıp benzeteceksiniz! Biz parasında değiliz.- Cebinden pahalı bir cüzdan çıkardı. Bir zaman aradı. –Yanımda yok birazdan gösteririm. Eğer beğenirsem arkası gelir. – Sesini alçalttı.- Çıplak resim de yapabilir misiniz? (EŞM 250)*

Sanat bize hiçbir bilginin erişmeyeceği alanların kapısını açar (Mengüşoğlu 1988: 87). Nitekim Mehdi Bey'in içindeki derin ten tutkusunu açığa vuran da onun ölmüş sevgilisinin resmi olmuştur.

Mengüşoğlu'na göre (1988:91) din de bir çeşit bilgidir ve dinler arasındaki inanç farkları bu bilginin dışında kalır. Kamil Bey dindar birisi değildir buna rağmen dar yerdeki cami ve kiliseyi gezince büyük bir ferahlık duyar. *Kamil Bey sevinçle yutkundu. İçinde debelendiği bunaltı birden dağılmış, ciğerlerini sıkın havasızlığın yerini serin bir esintinin ferahlığı almıştı. "Çok şükür..." diye sevindi. "Adam çok bunaldı mı buraya sığınır. Bunu yaptırarlardan Allah razı olsun!" Bu renkli temizliği ciğerlerine doldurmak istemiş gibi derin derin soludu. 'Dinler toplum için lazım... Bütün avadanlıkları, takımları, taklavatlarıyla lazım.. Hele bunalmış insanlar için mutlaka lazım (EŞM 98).*

Dar yerdeki tüm mahkumlar oruç tutar, çoğu abdest alır, bazıları namaz kılar, dinsel ritüel olarak bayram kutlanır, aralarında dine dayalı mistik bilgisini maddi çıkar için kullanan da vardır: *Yıldızı iyice bulanıktı. Senin anlayacağıın, resmen uğursuz... Şeyhimin öğüdü: Yıldızı bulanıkçaysa o adamın derdine el sürmeyeceksin. (...). (EŞM 67)* Bütün bu uygulamalar bir inançtan ziyade hayat bilgisine benzeyen bir bilgi ile yapılır. Temelde inanmak değil bir bilginin uygulanması vardır. Bu bilgiye dayalı yapıp etmeleri yöneten ise insandaki değer duygusudur.

Bilen bir varlık olarak bakıldığında, Kamil Bey'in kendi toplumuna oldukça yabancılaştığı görülür. Kendi toplumunun sıradan insanların tepkileri Kamil Bey'i daima şaşırtır. Söz konusu insan unsuru işlediği suçlar dolayısıyla toplumdan tecrid edilmiş mahkumlar olunca bu yabancılaşma daha çok göze batmaktadır. *İçinin içinden davranarak kendini toplamaya çalıştı. Özelliklerini bir türlü ayırt edemediği, içlerine bir türlü sokulup aralarında rahatlamadığı bu karmakarışık kalabalığı, birbiriyle uyumsuz tek kişilerin me y*

dana getirdiğinden şüphelenmek pısrıklığını biraz dağıtmıştı. Bunun sahiden böyle olup olmadığını anlamak için, hiç de canı istemediği halde basamakları indi (EŞM 98).

Yapıp Eden Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan yapıp-eden, aktif olan bir varlıktır. Çeşitli hayat durumları, hayat ilişkileri, olaylar kaygılar içinde bulunur. Yaşayabilmek için onlarla hesaplaşmak, onların içinden sıyrılıp çıkmak zorundadır. İnsan her çeşit bilgiyi de değerlerle bezenmiş bir eylem olarak görür. Her yapıp etmeye bütün insan yetenekleri az veya çok katılırlar (Mengüşoğlu 1988: 92).

Ele alınan romandaki tüm şahısların hayatla ilgili önemli, önemsiz planları hedefleri amaçları vardır. Bunun için karar bekleyen eylemler yaparlar. Mesela Kamil Bey'e suçu sorulduğunda iftiraya uğradığını söyler. Paytoncu Osman, Kamil Bey'i sürekli olarak sofrasına davet eder, kumara oturduğunda uğur getireceğini söyleyerek Kamil Bey'in parasıyla oynar, henüz yatağı gelmeyen Kamil Bey'e bir yatak ve yorgan buldurur. Bu eylemlerin hepsi bir plan sonucu varılan kararların uygulamasıdır. Aynı yapıp etme örneklerine bu açıdan bakılınca Kamil Bey'in kimliğini gizli tutabilmek için suçunun niteliğini açıklamadığı, Paytoncu Osman ve arkadaşlarının da ondan para sızdırabilmek için başlangıçta iyi ev sahibi gibi davrandıkları anlaşılır.

Tüm mahkumlar barınma, yeme, içme, araç gereç sağlamaya yönelik koşulsuz ve otomatik eylemleri gerçekleştirirler. Üstelik bazen bu gerçekleştirme, hayatın temel aktivitesi haline gelir. Kamil Bey, eşi ve kızı ile ilişkisi hakkında karar verene kadar hayatının temel aktivitesi yeme içme barınma eylemlerini gerçekleştirmek, resim yapmak gazete veya kitap okumak, sohbet etmektir. Paytoncu Osman ve onun çevresindeki diğer adi suçlular, yeme içme ve barınma ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yapıp etmelerinin yanı sıra tüm dikkatlerini maddi çıkar sağlayan yapıp etmelerde yoğunlaştırmışlardır. İttihatçı mahkumlar ise yeme içme barınma ile ilgili yapıp etmelerin yanı sıra eskiden olup bitmiş yapıp etmeleriyle ilgili konuşmalarla günlerini geçirirler. Onları birbirinden ayıran faktör, bu yapıp etmelere bir nizam veren değer duygusundaki farklılıktır.

Değerleri Duyan Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanın yapıp etmelerini gerçekleştirmesi onun değerleri duyan bir varlık olmasına dayanır. Akış içinde bulunan insan hayatı ve eylemleri tesadüflere terk edilemez. Hayat ancak yönü belli olan yapıp etmelerle, bunun için gerekli olan kararlarla gerçekleştirilebilir ve bütün kararlar doğrudan gelecekle ilgilidir. İnsanın gerçekleştirilmesi gereken eylemlerini düzenleyen, onları

önemine göre sıraya koyan, ondaki değer duygusudur. Gerçi hiçbir bilgi değerden yoksun değildir ancak değerlerden yoksun olmamak ile değerleri özel bir varlık alanı olarak incelemek ayrı ayrı şeylerdir. İnsanın sayısız eylemlerini, eylem alanlarını yöneten üç değer grubu vardır: Yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri (Mengüşoğlu 1988: 102-109).

Romanda çok yönlü bir kahraman, bir birey olarak ele alınan Kamil Bey'in yapıp etmelerini yerine göre bu üç değer grubunun da yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Başlangıçta birbirini çok iyi tanımayan iki farklı kültür seviyesinden gelen mahkumlar davranış değerlerinin yönettiği yapıp etmelerle iletişim kurmaktadır. Bunlar yeme içme ve barınma gibi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik otomatlaşmış eylemlerde ortaya çıkmaktadır. Bir süre sonra adi suçlularla Kamil Bey arasındaki değer duygusu farklılıkları iyice su yüzüne çıkmaya başlar. Öyle ki Kamil Bey, karşı tarafın çıkar, kuşku, çekemezlik gibi maddi varlığa bağlı, yararı ön plana alan araç değerleri ile için için alay etmeye hatta bu durumu eğlenceli bulmaya başlar: "*Kamil Bey işi anladıktan sonra, Osman Ağa'nın dediklerini hiç dinlememiş bu küçük soygun düzenini pek eğlenceli bularak içinden gizlice keyiflenmişti (EŞM 134)*. Koğuş sakinleri ise kendileri ile çatışmaya girmeyen, kendilerinin tek hedefi olan maddi çıkar alanında pazarlık dahi yapmadan farklı bir değer duygusuna bağlı oluşun üstünlüğünü hissettiren Kamil Bey'e karşı az da olsa mahcubiyet hissederler: *Koğuştakiler utanıyorlarmış gibi her göz göze gelişlerinde bakışlarını Kamil Bey'den kaçırıyorlardı. Evet hepsinde bir suç işlemiş hali vardı. Kamil Bey önceleri buna pek aldırmadı. Geldi geleli ilk defa kitap okuyordu. Borçlarını öder ödemez çekingenliği kalmamış sanki, buraya keyfince yerleşmek hakkını ancak soyularak kazanmıştı (EŞM 136)*.

Aslında hapislihanenin tefessüh etmiş havasını soluyan herkeste çok ciddi bir değer çatışması veya karmaşası vardır. Bu durum bazen dar yerin maddi ve manevi imkansızlıklarından kaynaklanır, bazen de zaten bu karmaşayı yaşadığı için suç işlemiş bulunan insanların bir arada yaşıyor olmasından. Öyle ki, özünde milliyetçilik, vatanseverlik gibi yüksek değerlere bağlı olduğu halde politik eylemlerinde araç değerleri kullandığı için zimmet suçuyla hüküm giyen bir İttihatçı subay, Kamil Bey'e "*bizim sahici hürriyet kahramanlarımızdan 'dolandırıcı' Nuh Bey*" (EŞM 185) sözleriyle takdim edilir.

Başlangıçta genellikle araç değerlerle hareket eden Kamil Bey, ara sıra kendisini ziyarete gelen Fatma Hanım'dan oldukça etkilenir. Cahilliğine rağmen Türk halkının doğruluk, vatanseverlik, fedakarlık gibi yüksek değerlerini taşıyan bu kadın, hiç farkına varmadan, Kamil Bey'in kendi içine bakmasını ve özgürlüğünü kullanarak, her davranışını ölçüp biçtiği, hesap ettiği araç

değerlerden istediği kadar dürüst olabileceği yüksek değerlere geçmesini sağlar: *Fatma Hanım'la çocukları kapıya kadar geçirdikten sonra Kamil Bey, yüreğini çekinerek yoklamış, avluya inerken içinde debelendiği yıldıktan hiçbir iz bulamamıştı. Parasızlığı, buranın dayanılmaz soygun düzeni bile artık hiç önemli değildi. Dünyada artık üstesinden gelinmez hiçbir zorluk yoktu (EŞM 148).*

İnsan hayatı her iki değer gurubunun da gerçekleştirilmesine dayanır. Bunlardan biri diğerinin aleyhine olarak mutlaklaştırılmamalıdır. Kamil Bey ve İttihatçı mahkumlar da böyledir. Hiçbir zaman metafizik idealizm veya metafizik materyalizm boyutunda donmuş yapıp etmelerle sınırlandırılmazlar. Ancak adi suçlular için durum böyle değildir. Hapishanede olduklarına göre onlar da sonunu, getirisini, götürüsünü hesap etmedikleri yüksek değerler tarafından yönlendirilen dolaysız eylemlerde bulunmuş olmalıdırlar. Ancak bu, roman içinde gerçekleştirilen bir durum değildir. Okurla karşı karşıya oldukları süreçte adi suçluların yüksek değerler tarafından yönetilen yapıp etmeleri hemen hemen yok gibidir. Bu durum en çok sevgi kavramı çerçevesinde barizleşir. Genellikle cinsi dürtüleri düzenlemesi de beklenen sevgi duygusu bu mahkumlarda eksiktir. Onlardaki cinsel yapıp etmeleri ten tutkusu ve ihtiras yönlendirir. Fiziki imkansızlıkların da beslediği bu değer eksikliği, en çok cinsel sapsmalar şeklinde tezahür etmektedir.

Tavır Takınan Bir Varlık Olarak İnsan

Bilen, yapıp eden, değerleri duyan bir varlık olan insanın hayat fenomenleri karşısında tavır takınması kaçınılmazdır. Ancak insan bilgisizlik, değer körlüğü, hayat alanından dışlama veya patolojik durumlarda tavır takınmayabilir, bu durumlar karşısında ilgisiz kalabilir. Ayrıca otomatlaşmış eylemler de tavır takınmak gerektirmez (Mengüşoğlu 1988: 110).

Tavır takınmanın mümkün olan iki şekli vardır: 1. Açık tavır takınma, 2. Kapalı tavır takınma. Yüksek ve araç değerler tarafından yönetilen eylemlerde tavır takınmak şarttır (Mengüşoğlu 1988: 112). Nitekim mahpusluk fenomenini hayat alanından dışlayan ve otomatlaşmış eylemlerle gününü geçiren Kamil Bey, Yeni Türkiye'yi kuracak kadın tipi olarak idealize ettiği Fatma Hanıma sövülünce yüksek değerlere sahip çıkar ve açık tavır takınır. Böylece mahpusluğunun ilk zamanlarında iyi geçinmeye çalıştığı 2. koğuştaki mahkumlarla aralarındaki zayıf iletişimi tamamen koparacak eylemler gerçekleştirmeye başlar.

–Ben o karyı tanırım orospunun biridir.

Kamil Bey yarım döndü, usta bir yumrukçu alışkanlığıyla Seringel'in tam ağzının üstüne vurdu. Yumruk balyoz gibi inmiş, sesi koğuşun duvarlarını inletmişti. Herif uçtu, orta yere kolları bacakları açık olarak serildi. Koğuş-takiler soluklarını kesmişler, bakakalmışlardı (EŞM 151).

Araç değerler tarafından yönetilen yapıp etmelerde tavır takınma genellikle çıkarlarla ilgilidir (Mengüşoğlu 1988: 112). İttihatçıların politik tavır takınmaları, adi suçluların para ve kumar ilişkilerindeki tavır takınmaları genellikle bu cinstendir. Araç değerlerde kapalı tavır takınma bir nevi pusuda beklemidir. Bu durum hemen hemen tüm mahkumların tavrılarında gözlemlenir. Böyle bir tavır takınmadan trajik olan değil; rezalet ve skandal çıkar. Nitekim, araç değerlerle yönetilen Paytoncu Osman'ın açık tavır takınan Kamil Bey tarafından dövülmesi, kapalı tavır takınan mahkumlar tarafından rezalet olarak algılanmıştır. Yüksek değerde kapalı tavır takınma ise plan yapma karar verme ve bekleme gerektirir. Bu tür tavır takınma her zaman bir yapıp etme haline gelemeyebilir. Kamil Bey'in İkinci Koğuşta karşılaştığı davranışlar karşısında böyle bir tavır takındığı söylenebilir. O, kendisine yapılan bütün hakaretlere, haklarının gasp edilmesine ve maddi açıdan sömürülmeye karşı tepki olarak herhangi bir eyleme girişmeden, bekleyerek karşılık verir. Karısı ile olan ilişkisinde de böyle bir kapalı tavır takınma söz konusudur. Araç değerlerdekini aksine yüksek değerlerde kapalı tavır takınma, trajik sonlar doğurabilir. Nitekim Kamil Bey'in karısıyla olan ilişkisi de böyle bir trajik sonla noktalanmış görünmektedir. Karısıyla olan ilişkilerinin nasıl bir yol izleyeceğine dair herhangi bir tavır takınmayan Kamil Bey, karşı tarafın yapıp etmeleri sonucunda aldatıldığı kanaatine varır ve sevgisinin ne denli vaz geçilmez olduğunu düşündüğü bir anda karısını boşama kararı alır. Bu durum hem Kamil Bey, Hem de Nermin Hanım açısından trajik bir sonudur.

Önceden Gören, Belirleyen Bir Varlık Olarak İnsan

Yalnız insan önceden görerek, önceden belirleyerek olayların akışına aktif bir şekilde katılabilir, olayların akışını kendi niyet ve amaçları yönüne çevirmeye çalışabilir (Mengüşoğlu 1988: 115). Otomatlaşan hareketlerimiz dışında kalan yapıp etmelerimiz önceden bilme ve belirlemeyi gerektirmektedir (Mengüşoğlu 1988: 118). Esir Şehrin Mahpusu'ndaki şahıslar için de durum böyledir. Paytoncu Osman, homoseksüel ilişki kurduğu Pandelli'nin kendisine kayıtsız şartsız tabi olması için onun diğer koğuşlarda kumar oynayarak borçlanmasına müsamaha gösterir. Diğer mahkumlar Paytoncu Osman'ın kendisinden izinsiz kumar oynayan Pandelli'yi eninde sonunda affedeceğini bilirler. Affedilme törenini gerçekleştirmek için her biri kendi

vazifesini yerine getirir ve gerekli mizansen hazırlanır. Paytoncu Osman bütün koğunun kendi emrinde olduğunu, koğunun sakinleri de onun arzusunun dışında davranışlarda bulunmamaları gerektiğini önceden görerek tüm yapıp etmelerini buna göre belirlerler. Kamil Bey, İkinci koğunun sevk ve idare eden bu tür araç ve davranış değerlerinin dışındadır. O da kendi mensup olduğu sınıfın davranış ve araç değerlerine göre yapıp etmelerini belirlemek zorunda kalır. Söz gelişi kendi sınıfının aşağıladığı değerlerle davranan Paytoncu Osman'ın hükmü altına girerek ondan emir alan biri konumuna düşmemek ve gururunu muhafaza etmek için daima maddi bir bedel öder. Kendisine yönelen bütün soygun girişimlerini, karşı tarafa ihsanda bulunmak suretiyle kendi açısından normalleştirerek atlatır. Alicenaplık, Kamil Bey'in dahil olduğu sosyal sınıfa ait bir değerdir ve Kamil Bey bunu sürekli olarak kullanır.

Gelecek önceden görme, önceden belirleme ile düzenlenir. Ancak insan Tanrı gibi değildir, sınırlı ve aldanan bir varlıktır. Bu yüzden önceden görme ve belirlemeleri de sınırlı ve yanılgıya açıktır. Nitekim Kamil Bey, Paytoncu Osman'a kaptırdığı aile yadigarı altın saatinin Pandelli'ye hediye edildiğini görünce böyle bir önceden görme, bilme yanılgısına düştüğünü fark eder ve kendisi için manevi kıymeti olan bir eşyayı savunamamış olmanın suçluluğunu duyar. Paytoncu Osman'ı koğunun sakinlerinin gözü önünde döverek kendisi dahil herkesin yaşantısını değiştirecek bir süreci başlatmasında bu bilginin de rolü vardır. Yine Kamil Bey, önceden gören ve belirleyen bir varlık olarak dar yerde geçecek olan hayatını ve sonrasını onuruyla sürdürebilmek için, hayatın acılarını kendisiyle paylaşma yeteneği bulunmayan karısını serbest bırakmaya ve hayatının geri kalanında davasıyla ilgilenmeye karar verir. *(Nermin'in gözleri) güven değil, ömürleri boyunca hiçbir şey aramamışlar, etin en coşkun sırasında bir an baygınlaşmamışlardı. Buna mı mektup yazacağım? Ne yazacağım peki? (EŞM 286).*

İsteyen Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanın bundan önceki beş fenomenin arkasında durmasını sağlayan yetenek "isteme"dir. İstemeye yön veren ise değerler ve değer unsurlarıdır. İnsan eylemleri arasındaki kesintisizliği ve birbirini tamamlamayı isteme yeteneği sağlar. İsteme yüksek ve araç değerler veya bu değerler tarafından yönetilen eylem gruplarıyla bağlantılıdır (Mengüşoğlu 1988: 126). Ele alınan roman şahısları içinde yüksek değerlerin yönlendirdiği halis bir isteme yeteneğine sahip insan Kamil Bey'dir. Kamil Bey'in dar yere düşmesiyle sonuçlanan süreç, onun bir yüksek değer normu olan lekesiz bir adalet istemesi ile başlar. Böyle bir yüksek değere sahip olduğu için, işlediği iddia edilen suç

Nedime Hanım'ın üstüne atarak aklanma tekliflerini reddeder ve yedi yıl hapse mahkum olur. Dar yerde ise karşısındaki insanları anlamak, onlar tarafından anlaşılacak ve çevresiyle yüksek değerlerin yönlendirdiği ilişkiler kurmak ister. Bu da gerçekleşmeyince karısının kendi değerlerini paylaşmasını ve onurlu mücadelesinde kendisine destek olmasını ister. Bütün ümitlerin tükendiği noktada ise hem yargı erki ile hem ikinci koğuş sakinleri ile hem de ailesi ile bütün bağlarını kopararak yüksek değerlerin yönlendirdiği tüm isteme yeteneğini ülkenin kurtuluşu çalışmalarına yöneltir. Kamil Bey'in kişiliğinde bir olgunlaşma süreci olarak karşımıza çıkan bu görünüş bir yandan da değer çatışmalarının yaşandığı bir süreçtir. Ön planda görülen adalet ve çıkar çatışması aslında birey ve toplumdaki yüksek değerlerle araç değerlerin çatışmasıdır.

İnsandaki halis isteme duygusunun karşısında yapabilme ile ilgisi olmayan arzu vardır. Halis isteme yalnız real ve mümkün olanla; arzu ise hem real ve irreal olanla, hem de mümkün olan ve olmayanla bağlar kurar. Sonsuz arzu umut ve hayaller isteme değildir (Mengüşoğlu 1988: 127). Bu bağlamda Kamil Bey ile diğer hükümlülerin istek ve arzuları karşılaştırılabilir. Kamil Bey halis bir isteme ile gerçekleştiremeyecek olana duyulan arzu arasında bocalamaz. O karısı ile birlikte olmayı istemekten arzu etme boyutuna geçtiği zaman, durumdaki irrealiteyi kavrar ve boşanma kararı alır, çünkü "halis isteme, olabilecek olanı aşanla, olamayacak olanla ilgilenmez." Kamil Bey'deki real isteme yeteneğine karşılık mahkumlar arzu ve istekler arasında sürekli bocalarlar. Kendilerine bağlı olmayan gerçekleştirmeler gerektiren istemeler her zaman arzu boyutunda kalır. Bunun tipik örneği bir genel af çıkmasına karşı duyulan şiddetli arzudur. *Dininiz gibi doğru söyleyin! Ayaklarınızı öpeyim. Bugün konuşma dönüşü "Af var," dediniz. Sevindim. Nuh Bey, sağ olsun benimle eğlendiğinizi söyledi. Eğlenmediniz değil mi? "müjde saraydan geldi" dediniz! Doğru mu kurban olayım? (EŞM 244).* Sevdiği kadını öldürmekten hüküm giyen Mehdi Bey'in öldürdüğü kadına karşı duyduğu cinsel arzu da bu kapsamda değerlendirilebilir. Halis isteme zaman sferleri bakımından şimdiye bağlıdır (Mengüşoğlu, 1988, 128). Oysa Mehdi Bey, ölmüş sevgilisine karşı gerçekleştirilmesi imkansız olan arzularını norm dışı cinsel sapma eylemleri ile gerçekleştirmeye çalışır. (EŞM 279). Cinsel arzuların yönlendirdiği sapmaların çokluğu karşısında Kamil Bey, bilen bir varlık olarak felsefeye yönelir ve sapıklığın sari olup olmadığını düşünür: "*Şunlar sapıklıklarını neden meydana vurmamazlık edemiyorlar? Yoksa burada temiz kalmak imkansız mı? Namuslu bir adam giderek kendisi de sezmeden namussuzlaşır mı?*" (EŞM 109).

Mahkumlar maddi boyuttaki istemelerini ise güç kullanarak gerçekleştirirler. Bu durumlarda daima araç değerleri kullanırlar. Buna karşılık Kamil Bey'in dar yerde gerçekleştirdiği tek güç gösterisi, yüksek değerlerle yönlendirilmektedir ve istemek veya arzu etmek özelliği ile ilişkili değildir.

Özgür Bir Varlık Olarak İnsan

Eğer insan kendi yapıp etmelerini gerçekleştirmek için onlardan birine veya ötekine bir öncelik tanıyabiliyor, öncelik tanıdığını yapıyor ötekini bırakabiliyorsa, bu yeteneğini kullanması veya kullanabilmesi için onun bir imkana sahip olması gerekir. İşte bu imkan, insanın özgürlüğüdür (Mengüşoğlu 1988: 129). Çıkar, yarar, subjektif ilgi gibi unsurlara, insanın içinde bulunduğu ilişkilere, durumlara bağlı kalmadan, gerçekleştirilen yapıp etmeler özgürdürler ve yüksek değerler tarafından yönlendirilirler. Her insanda belli ölçülerde bulunabilecek olan bu özellik, romandaki dar yer sakinleri içinde daha ziyade Kamil Bey'in eylemleriyle görünüş alanına çıkar. Kamil Bey, iç hesaplaşmasını sona erdirdikten ve araç değerlerden ziyade yüksek değerlerle hareket etmeye başladıktan sonra, karşımıza özgür bir varlık olarak çıkar. Onun özgürlüğü eyleme dönüştürdüğü önemli iki an vardır. Bunlardan birincisi, Paytoncu Osman'ın Fatma Hanım için kullandığı rencide edici sıfatları işittiğinde hasmının üzerine atıldığı ve başına neler gelebileceğini hiç hesaplamadan, ölümü göze alarak onu susturduğu an; ikincisi ise, samimi bir aşkla bağlı olduğu karısında dostluk ve sevgi yeteneklerinin bulunmadığını keşfeder etmez ona “sizi boşuyorum” cümlesiyle başlayan mektubu yazdığı andır.

Bir imkan olarak bütün insanlarda var olan özgürlük, yüksek değerleri pek fazla kullanmadıkları için adi suçlularda genellikle gerçekleşmemektedir. Onlar daha çok kendilerine yarar sağlayan, sübjektif ilgilerine hizmet eden şeyleri algılar, görür, düşünür, gözler, öğrenir, öğretir, bütün diğer şeylerin yanından geçerler (Mengüşoğlu 1988: 136). Yüksek değerleri arkaya atarak araç değerlerle davranan bu insanlara özgür denemez ama “kurnaz” demek mümkündür.

Tarihsel Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanın tarihselliği, temelini onun somut varlık yapısında, yani insanın varlık sferinde bulur (Mengüşoğlu 1988: 142). İnsan yapıp etmelerinin ürünü olan başarılar, kendine özgür bir varlık alanı oluşturur. Bu varlık alanı, insan başarılarının varolan kesintisizliğinden bağımsız olarak kesintisizdir (Mengüşoğlu 1988: 143). Tarihin oluşu akışını sürdürür. Bunu olaylarla, bu olayları yöneten faktörler arasındaki antagonizm sağlar. İnsan teklerinin ve

toplumların yapıp etmelerini besleyen, canlandıran aynı ideler, aynı ilgiler değildir. Her tekin, her toplumun birbirleriyle çatışan özel ilgi sferleri, özel ideleri, görüş tarzları vardır (Mengüşoğlu 1988: 146). İnsan üç boyutlu bir zaman içinde yaşayan bir varlıktır, dünü, bugünü, yarın içinde oluşur.

Ele alınan romanda somut varlık yapısı tüm özellikleri gösterilen ve tarihin insana ait başarılar dışındaki bağımsızlığı ve kesintisizliği içinde var olan tek insan Kamil Bey'dir. Diğer roman şahıslarının dünü ve yarını metinde birer somut var olan olarak gerçekleştirilmez. Kamil Bey dışındakiler metinde belli bir antogonizm (karşıtlık, işlev aykırılığı) sağlamaya yararlar. Bu şahıslar sadece ortaya çıktıkları an içinde ve belli birkaç varlık özellikleri ile gerçekleştirilirler. Bu insanların geçmişleri çoğunlukla ortaya çıktıkları anda kendileri veya başkaları tarafından duyurulur, anlatılır. Ancak bu onları tarihi birer varlık yapmaz. Onlar hakkında bir hikayenin anlatılması bir var olan olarak vardır. Dolayısıyla buradaki var olan, bu şahıslar hakkında bir hikayenin anlatılmasıdır, onların tarih içindeki var oluşları değildir.

İdeleştiren Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan zaman içinde planlar tasarlar ve bunları gerçekleştireceğine inanır. Bu inanç insanın bütün yapıp etmelerini yönetir. İnsan buna dayanarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışır, eylemlerine bir anlam verir, onları düzenler. Böylece insan bir yığın umut, henüz gerçekleşmeyen düşünce, plan, bekleme ve aldanmalardan oluşan hayatını yaşamayı sürdürür. İçinde yaşanan real duruma teslim olmamak, onu gidilecek son yol olarak görmemek, bu real durumu ideleştirmek demektir (Mengüşoğlu 1988:153). Kamil Bey'in Dar Yerde cereyan eden büyüme sürecinde ideleştirme, iki farklı noktada kendini gösterir. İlkinde Kamil Bey'in çıplak gerçekliği yadsıyan ve ona hayır diyebilen bir varlık olarak tüm mahkumları iyi insanlar diye değerlendirdiğine şahit oluruz. *Osman Ağa'ya baktı. Ağa iki parmağı arasında tuttuğu ağızlığını dalgın çevirirken biraz şımartılmış biraz de ahlaksızlığa itilmiş, iyi yürekli bir delikanlıya benziyordu. Hiç değilse adam öldürmeyi, soygunculuğu zanaat haline getirmemiş olmalıydı. Hatta, başka bir çevrede doğup büyüse, böyle kadından uzak kapatılmış olmasa, belki cinsel sapıklıklarla da hiç kirlenmeyecekti (EŞM 120)*. İkincisinde ise, dışarıdan gelen haberler doğrultusunda sosyal ve siyasi gelişmeleri yeniden değerlendirmesi yer alır. 1921 yılının çalkantılı atmosferinde Ankara hükümetinin ve Mustafa Kemal önderliğindeki ordunun her şeye rağmen başarılı olacağı konusundaki bir ideleştirmedir bu. Ardarda gelen askerin geri çekilmesi haberlerine karşı Kamil Bey zihnen direnir ve *"Ankara düşmez. Düşse de savaş bitmez! Ankara'dan sonra Kayseri var, Erzurum var, daha gerileri var."* Diye düşünür.

Plastisitesi olan (eğilip bükülebilen) insanın karşılaştığı olaylar onu uyarabilir. Şimdiye kadar gittiği yolun yürünecek biricik yol olmadığını, maddi sferi aşan başka hayat tarzlarının bulunduğunu gösterebilir. İnsan bu bilgiden kalkarak yeni bir yolda yürümeye başlayacaktır. Bu yeni yolda, araç değerler yüksek değerlerin buyruğuna girecek, yüksek değerler için bir sıçrama tahtası olacaktır. Bu durum Kamil Bey'in ve dar yerdeki İttihatçıların hayatlarında açıkça görülmekle kalmaz, dışarıdan da böyle bir inancı yükselten haberler gelmektedir. “*Şimdilerde kimin oğlu olursa adını Kemal koyuyor. Hürriyet'in ilanında da Kemal'den geçilmiyordu. O zamanın Kemalleri Namık Kemal'diler, şimdikininki Kemalleri Mustafa Kemal...*” (EŞM 216).

Öte yandan Sosyal çevre de insan hayatında belirleyici bir rol oynar. İdealist veya materyalist bir hayat görüşünün egemen olduğu bir sosyal çevrede güçlü bir kişiliği olmayanlar çoğunluğun benimsediği hayat yönüne farkında olmadan sürüklenirler. Böyle ortamlarda pozitif manada bir ideleştirme her zaman söz konusu olmaz. Dolayısıyla Kamil Bey, İttihatçılar ve onların bazı koşullara ajan olarak soktukları bir iki mahkum dışında kalanlar İttihatçıları, Kuva-yi Milliye'yi ve dışarıda cereyan eden savaşı ideleştirmez, aksine aşağılarlar. Zaten ortak düşünce sferi çürük ve bozuk bir düzenin içinde ise, bozukluk, çürüklük, düzensizlik, çıkarıcılık bir hastalık gibi yayılır. Bu yüzden dar yerin suça top yekun verme ve ideleştirme özgürlüğünü kullanmalarını da engeller. Hapishane bu manada katılmayı teşvik eden ortak psikolojisi, diğer mahkumların hayata anlam ıslah etmeyen, aksine azdıran, yarayı derinleştiren bir mekandır.

Kendisini Bir Şeye Veren, Seven Bir Varlık Olarak İnsan

İnsanın kendisini bir şeye vermesi, yapıp etmelerine bir anlam vermesini, onlarda bir değer görmesini gerektirir. İdeleştirmede muhtemel olan değer aldanması burada ortadan kalkar. İnsanın kendisini bir şeye vermesi demek, işini, yapıp etmesini sevmesi demektir (Mengüşoğlu 1988: 160). Roman şahıslarından Kamil ve Arif Beyler bu manada kendisini bir şeye veren varlıklardır. Kamil bey resim yaparken, Arif Bey ise okurken zamanın nasıl geçtiğini anlamazlar. Aynı durum Pandelli, Zarzar ve Paytoncu Osman gibi mahkumlar için de kumar oynamak durumunda geçerlidir.

Her insanın coşku duyduğu, kendini verdiği veya tersine, sevip benimsemediği halde yaşamak için uğraşmak zorunda olduğu iş ve eylem alanları vardır (Mengüşoğlu 1988: 160). İstanbul'a döndükten sonra bir ucundan Milli Mücadele'ye katılan ve bu çalışmalar esnasında kendisini tanıyarak kişiliğini geliştiren Kamil Bey için yeniden hariciyede görev alarak ülke dışına çık-

mak, ikinci türden bir eylem olacaktır. Bu yüzden kendisine önerilen "suçu bir başkasına yıkarak dar yerden kurtulmak" fikrini reddeder. Maddi sıkıntısını giderme konusunda ise bir müddet için, hapisanede yaptığı resimler karşılığında para kazanmak düşüncesini benimsemeye çalışır. Oysa araç değerler tarafından yönetilen eylemlere kendini vermede, işin kendisinin değil eylemlerin sonucunun, yani eylemden elde edilen şeyin önemli olmasına karşılık yüksek değerlerde insan işin kendisi tarafından yönetilir (Mengüşoğlu 1988: 160). Bu yüzden yapıp etmeleri yüksek değerler tarafından yönetilen Kamil Bey, bir müddet sonra varlık değerleriyle çatıştığı yüksek sosyete mensup kadınların portrelerini yapmaktan da vazgeçerek bol para kazanma ihtimalini reddeder. Zira artık sahip olduğu değerlerle çatışan bir işi sevmesine, bu işe kendisini vermesine imkan kalmamıştır. Yüksek değer sferinde yaşayan insanın eylemleri kendini birlikte sürüklemeyi. Araç değer sferindeki insanın eylemleri kendisini birlikte sürükler. Huzursuzluk, doymama böyle bir insanı tanıtan işaretlerdir. Kamil Bey'in müşterilerinin portrelerini yırtarak huzura kavuşması onun eylemlerinin araç değerlerle değil, aksine yüksek değerlerle yönlendirilmesindedir. Ayrıca başta Paytoncu Osman olmak üzere diğer mahkumların çoğu geçmişte yaptıkları haber verilen işler dolayısıyla daima huzursuz ve doyumsuzdurlar. Bunların en tipik örneği ise araç değerler kullanarak İttihatçılar namına dolandırıcılık yapan Nuh Bey'dir.

Çalışan Bir Varlık Olarak İnsan

Çalışma, insan olmanın varlık temeli ile ilgili bir fenomendir ve insanın özel bir eylemidir (Mengüşoğlu 1988: 117). Anlamli çalışma, yüksek değerlerle bezenir, gerçekleştireni sevindirir, insanın bütün varlığını kavrar, verimli çalışmalar bunlardır. Romanda mahkumların dar yerde çalışmaları söz konusu değildir. Ancak Arif Binbaşının okuması ile Kamil Bey'in resim yapması bir ölçüde anlamli çalışma kategorisinde değerlendirilebilir.

Anlamdan yoksun, anlamını kaybetmiş çalışma ise araç değerler ve yarar sferi değerleri tarafından yönetilir. Çalışma yalınlaşıp rutinleşince anlamını yitirir ve insan için bir yük olur (Mengüşoğlu 1988: 169). Mahkumların karşılığında ufak tefek maddi çıkarlar elde ettikleri hizmetlerle hapisane görevlilerinin işleri bu anlamdan yoksun çalışmalara örnek gösterilebilir.

Kamil Bey gözlerini ürkek ürkek kırptırdı:

-Zekeriya Hoca söylemişti de inanmamıştım. Müdür Beye, Savcı Beye sahiden dert anlatılamaz mı? Bu kadar adamdan hiç biri doğruyu söylemez mi?

-Söyleyemez. Kimseye de derdinizi anlatamazdınız. Herkes doğruyu söyleyebilse, soygunlar böyle alıp yürüyebilir mi? (EŞM 178).

Bu çalışmalar hiçbir ilkeye dayanmayan, maddi çıkar sağlamanın dışında anlam taşımayan yapıp etmelerdir. Sosyal düzenin bozukluğu ve işin kendisinin saygınlıktan yoksun oluşu da bu çalışmaları anlamsızlaştıran diğer bir unsurdur.

Eğiten Eğitilebilen Bir Varlık Olarak İnsan:

Şimdiye kadar sözü edilen fenomenler insana hazır verilmemiştir. Onda bu fenomenlere temel olacak, bunları gerçekleştirebilecek biyopisişik yetenekler, ham çekirdekler vardır. Eğilip bükülebilen, plastisitesi olan bir varlık olan insan, eğitilip öğretilir, bir form kazanır ve kazandığı formu geliştirip işlemesi gerekir (Mengüşoğlu 1988: 173). Eğitilebilen bir varlık olarak insanın tüm özellikleri, Kamil Bey'in hapishaneye girdikten sonra kendisini bu ortamın gereklerine uydurması sürecinde görülmektedir. Kamil Bey, değerlerini paylaşmadığı bu toplumda yaşantısını sürdürebilmek için büyük bir gayret sarf eder. Bir yandan kitap ve gazetelerden okuduklarını; bir yandan da diğer mahkumlara benzemeden onların değerlerini öğrenmeye çalışır.

Form kazanmanın ilk basamağı çocukluk çağındaki öğrenmedir. Öncelikle insan başarıları içine doğan çocuk onlarla form kazanır, eğitilir, yetiştirilir (Mengüşoğlu 1988: 177). Hapishanedeki çocuklar da böyledir. Eğitimde çağın (ortamın) değer duygusu önemlidir (Mengüşoğlu 1988: 181). Hapishane ortamında hırsızlık, yalancılık, cinsel sapmalar, iptila gibi değerler hakim olduğundan, düşünce sferi bozulmuştur. Taklit yoluyla öğrenen çocuk, ister istemez bu bozulmuş davranış değerlerini örnek alır.

Merdivenin önünde itişenlerden, belinden yukarısı çıplak küçük oğlan, o kadar kavruktu ki taş çatlasa on yaşını bitirmemiş, denebilirdi. Suratında sol gözünü aşağı çeken derin bir yara izi vardı. Kendisinin iki büyüklüğünde bir oğlanın beline yılan gibi sarılmıştı.

-Bırak ulan kayarto!..

-Kayarto babandır.

Çiğnerim ulan. Çiğnerim dinim rabbena hakkiçin!..

-Çiğnermiş?.. Ver izmariti. Şart osun, gece ağzına işerim.

(EŞM 32).

Azınlıkta kalan ve Kamil Bey'in temsil ettiği dürüstlük, doğruluk, samimiyet, sevgi duymak, saygı göstermek gibi yüksek değerler çocuklar tarafından dikkate alınmaz

Devlet Kuran Bir Varlık Olarak İnsan

İnsan değer duygusu taşıyan, "ahlaklı" bir varlık olmakla beraber iyi ile kötüyü gerçekleştirmede özgürdür. İnsandaki değer duygusu aldanabilir. İnsan, değer gruplarının, değerlerin yerlerini değiştirebilir (Mengüşoğlu 1988: 185). Devlet ise insanın sonsuz yapıp etmelerini sağlayan, onun varlık koşullarını taşıyan tüm yapıp etmelerine bir düzen veren varlık formudur. Bir ziyaret esnasında karısına içinde bulunduğu ortamın şartlarını açıklamaya çalışan Kamil Bey, biraz istihzayla da olsa hapisanenin kendisine mahsus yasaları olduğunu söyler. Bu durumda kendisine mahsus yasaları olduğu var sayılan bu kapalı mekanın bir nevi devlet gibi idare edildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Gerçekten de her toplumda ne kadar ilkel olursa olsun devletin yerini dolduran bir kuruluş vardır (Mengüşoğlu 1988: 188). İnsan türü sosyal birlikler, devletler şeklinde görünüş alanına çıkarlar. Böylece gerçekleştirilen her başarı, bütün insanlığın malı olarak ölümsüzleşir (Mengüşoğlu 1988: 190). Hapisanenin adeta bir devlet gibi kesinleşmiş kurallarının bulunduğu ve bütün yapıp etmelerin bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği mahpusluğunun daha ilk günlerinde Kamil Bey'e öğretilmiştir:

Oraya Ağa'nın koruyucularından başkası gidemez orası Ağa'nın volta yeri... Osman Ağa da çıkmasa, koruyucularından hiçbiri de çıkmasa, orada kimse dolaşamaz. Sana ne dedim. "Buranın kendine göre yasaları var. Bahçede adamı keyfine gezdirmezler!" demedim mi? Bak orta yer ağır cezalıların. Bizim gibi iftiradan şundan bundan gelenler, orada volta vurmazlar. Voltayı bırak, önlerinden geçip uğurlarını kesemezler (EŞM 95).

Her devlet şeklinin, adalet, hak, eşitlik, özgürlük, insanın otonomisi, insanın onur ve saygınlığını korumak gibi ilkelere dayanması gerekir (Mengüşoğlu 1988: 191). Ancak bu ilkelerin hemen hiç biri dar yerde geçerli değildir. Aksine burada insanlar adaletsiz bir ortamda yaşamaktadırlar, herhangi bir hakları yoktur, onur ve saygınlıkları her an tehdit altındadır. Devletin başı olabilecek insanın kişisel ilgilerini aşması, adil olması gerekir (Mengüşoğlu 1988: 186). kuralı da burada geçerli değildir. Dikkat çekici tek benzerlik hapisanenin de tıpkı devletler gibi araç değerler tarafından yönetiliyor ol-

masıdır. Ancak Kamil Bey ve hapisanede tanıştığı İttihatçılar, kurulmasına hizmet ettikleri için cezalandırıldıkları yeni Türk devletinde sözü edilen tüm yüksek değerlerin var olacağına inanmaktadırlar.

İnanan Bir Varlık Olarak İnsan

İnanma, insan hayatının, insan yapıp etmelerinin taşıyıcısıdır. İnanma yalın bir değer değil, değer gruplarıyla örülmüş bir bütündür (Mengüşoğlu 1988: 196). İnsan amaçlarına, önceden gördüğü tasarladığı planlara kendisi inanmazsa, onları gerçekleştirmek için başvurduğu eylemler halis değildir. Bu insanları rastlantılara kalmış plansız hareketlere götürür (Mengüşoğlu 1988: 198). Bu açıdan bakıldığında Kamil Bey, bütün yapıp etmelerinde inanan bir varlıktır. Kendisine ve değerlerinin yönlendirdiği yapıp etmelerine duyduğu inanç sarsılmaya başladığında, yapıp etmelerini sahip olduğu yüksek değerlere göre yeniden gözden geçirir, kontrol eder ve inancını tazeler. Mahpusluğunun ilk zamanlarında doğru olduğuna inandığı için mahkumlarla çatışmaya girmemesi ancak Paytoncu Osman'ın kendi değerlerine alenen hakaret etmesi üzerine tavrını değiştirmesi veya kendisini aldattığından endişe ettiği karısını hala arzu etmesine rağmen boşaması bu duruma örnek gösterilebilir

Öte yandan insanüstü, doğa üstü bir şeye inanma, diğer bir söyleyişle yönetilen inanma, hemen hemen tüm mahkumlarda görülen bir özelliktir. Başarıları ilkel olan toplumun yönetilen inanması da ilkel (Mengüşoğlu 1988: 201). olacağından, bu tür inanma, ruhu etkilemeksizin bir davranış veya ritüel şeklinde, zihinleri daha ilkel seviyede bulunan mahkumlarda görünüşe çıkar. Bu tür mahkumların bir kısmı oruç tutar, abdest alır, namaz kılarlar. Ancak bu yapıp etmelerin yüksek değerlerle ilgisi yoktur, davranış değerleri ön plandadır. Mesela cami küçük olduğundan cumaya gitmek yalnızca ağa takımının hakkıdır, caminin imamı ibadethaneyi kadın ve erkek tutuklulara randevu mekanı olarak kullanır, sair zamanda mahkumların en tabii haklarını gasp eden hapisane müdürü, bayram sabahı koğuşları dolaşarak mahkumların bayramını kutlar. Kamil ise pek çok dini ritüeli uygulamaz ancak inanan insan yoktur (Mengüşoğlu 1988: 200) sözü gereği bunlara karşı diğerlerinden daha saygılı bir tavır içindedir.

(...) Oruçlu değilse kahveyi içsin... –Kamil Bey'e sordu: - İçer misin? Kamil Bey böyle meselelerde yalan söylemek zorunda kaldığı zamanlar onuru yaralanıyordu. Lafı değiştirmek için Hocanın elinde tuttuğu kitabı merak etmiş oldu.(...) (EŞM 39).

Sanatın Yaratıcısı Olarak İnsan

Sanatçı önceden davranan, bir ön sezgisi olan, önceden sezdiği şeylere şekil veren insandır (Mengüşoğlu 1988: 206). Sanatsa insanı günlük işlerin, küçük ve büyük kaygıların, hayatın ve realitenin katılığından kurtarır, insanın yükünü hafifletir (Mengüşoğlu 1988: 207). Bayram sabahı koğuşun süslenmesi, Kamil Bey'in en buhranlı anlarında kendini resim yapmaya vermesi bu türden yapıp etmelerdir.

Sanat toplumda ağır basan durum ve konularla ilgili problemleri işler (Mengüşoğlu 1988: 206). Kamil Bey de hapisanede yaptığı portrelerde dürüstlük, içtenlik, sahtekarlık, ihtiras gibi problemleri öne çıkarmaktadır. Sanat eserleri, değerler çatışmasını incelemeyiz, yapıp etmeleri, tavır takınmaları, durumları ve onlarda ortaya çıkan değerleri, değer çatışmalarını somut olaylarda gösterir (Mengüşoğlu 1988: 209). Kamil Bey'in resimleri de kendisi ve diğer mahkumlar için bunu yapmaktadır. Kamil Bey, ailesinin içine düştüğü iki yüzlü, araç değerlerin, maddi sferin hakim olduğu muhiti, yaptığı kadın resimlerinin gözlerinde görür. O resimlerde bu sfer somutlaşmıştır:

Şu yağlıboya resimdeki Prenses Fahire Hanımefendi de güven ister. Komutanına karılık eden jigolosuna güvenmek ister. Sapık zevklere alıştırmaya çalıştığı körpe kızdan güven ister. İkisini de birkaç ay sonra değiştireceğini bile bile güven ister (EŞM 285).

Bu durum, Kamil Bey'in hangi sosyal grubun içinde yer alacağına karar vermesini ve plan yapmasını sağlayacaktır.

Konuşan Bir Varlık Olarak İnsan

İlk 15 fenomenin temeli olan dil ayrı bir varlık alanıdır. İnsan kendi kendisiyle, sesli veya sessiz konuşur. Her insan, her toplum kendisinin ne olduğunu, niteliklerini dili sayesinde açığa çıkarır. Bundan dolayı dil hem insanın kendisinin hem de onun dünyasının bir aynasıdır. Ancak dil sayesinde insanın kendisi, dünya, bütün varolan şeyler hakkında ne düşündüğünü öğreniriz (Mengüşoğlu 1988: 212-218).

Ele alınan romanda adı suçlularla aydın ve yarı aydınların temsil ettiği iki ayrı kültür grubuna mensup insanlar yer almaktadır. Söz konusu kültür gruplarının birbirinden çok farklı olduklarını ilk ortaya çıkaran, onların kavramlarını dünyaları ile kullandıkları dildir. Varlığından dahi haberdar olmadığı insanların toplu halde yaşadığı bir ortama aniden dahil olan Kamil Bey, uzun bir süre konuşulanları anlamaz veya yanlış anlar. Söz konusu yanlış

anlamalar ilk karşılaşma anında başlamıştır. Kendisine suçunun ne olduğu sorulan Kamil Bey “iftira”ya uğradığını söyler. Oysa hapishane jargonunda iftiraya uğramak hırsızlıktan hüküm giymek demektir.

Esasen romanda ustalıklı gerçekleştirilen üç farklı dil seviyesinden söz etmek de mümkündür. Bu dil seviyelerinden biri Kamil Bey’in ailesi ile kurduğu iletişimi gerçekleştiren ve bir ölçüde gizlilik sağlamaya yarayan yarı Türkçe yarı Fransızca elit dili, diğeri, Kamil Bey ve İttihatçılar arasında geçerli olan yarı aydın yarı asker dilidir. Romandaki en dikkat çekici dil seviyesi ise mahkumların kendi aralarındaki iletişimin aracı olan külhanbeyi ağzıdır. *Uzattın gavuroğlu! Zati efkarlıyım. Zarzar dünden beri milleti toptan söğüşlemiş. Mangizleri borçlulara dağıtmadan bir de bize soyunacakmış... Şunu al gel de hırboyu yurtıvereyim. (...) Senin Zarzarı geçenlerde temizledim ki kökten budamacasına. (...)* (EŞM 121)

Sonuç

Esir Şehrin Mahpusu Kemal Tahir’in “Daryer” dediği hapishane ortamında geçen romanlarından biridir. Yazar bunun dışında Kelleci Memet, Namusçular, Karılar Koğuşu, Damağası gibi romanlarında da dar yerdeki insanı, varlık yapısı ve nitelikleri açısından işlemektedir. Söz konusu romanların tümünde belli sürelerle dar yerde bulunan insanlar, toplumun farklı kültürel, ekonomik ve zihinsel sınıflarına mensupturlar. Toplumdaki var oluş nitelikleri ve rolleri esas alınarak edebi metnin en önemli unsuru hatta var oluş sebebi haline getirilen bu insanlar, Kemal Tahir romanlarında çoğunlukla içsel gelişim ve değişim süreçleri fazla açıklanmayan, bu sürecin herhangi bir aşamasında donmuş biçimleriyle ele alınan, toplumsal gerçekliğin belli bir kesitini yansıtan ve böylece benzerlerinin temsilcisi olan tiplerden oluşur. Bu durum yazarın roman türünün işlevi hakkındaki görüşleriyle de paralellik arz etmektedir. Zira: *Bizim gibi tarihine, ekonomisindeki özel koşullarına ve sosyal hayatına pek az değinilmiş , hatta tersine, gerçekleri altüst edilmiş, gözden saklanmak istenmiş toplumlarda bu iş de romancıya düşmektedir. Dolayısıyla roman tekniğimiz, daha uzun süre, Batı ölçütlerine aykırı düşüyor görünen ayrıntılar üzerine mutlaka basmak zorundadır* (İleri 1973:23) diyen Kemal Tahir, özellikle Türkiye gibi toplumların edebiyatının sosyal gelişmeye ışık tutması hatta yön vermesi gerektiğine inanır.

Büyüme sürecinin belli bir aşamasında dondurularak baskın ve tipik özellikleri ile görünüş alanına çıkarılan roman şahısları aynı zamanda toplumsal arızaların da temsilcisi konumundadırlar (Forster 1982: 109). Tipik ve baskın özellikleri seçilerek ön plana çıkarılan ve belli bir toplumsal fenomenin

temsilcisi basamağında tutulan roman şahıslarının, insan denen karmaşık oluşumun varlık niteliklerinin tümünü birden gerçekleştirmesi elbette beklenemez. Bakış açısı böyle olunca bu çalışmada ele alınan roman şahıslarının büyük çoğunluğunun neden özgür, tarihsel, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, inanan ve sanatın yaratıcısı olan bir varlığa ait yapıp etmeleri gerçekleştiremedikleri de anlaşılacaktır. Zira tüm bu insanlar romanda kendi hayatlarını yaşama fırsatı bulamayan, bireyleşemeyen (Belge 1994: 16) ve ancak mahkum fenomeninin belli görünüşlerini gerçekleştirmek görevini üstlenen yansımalarından ibarettir.

Romanda yer alan ve insanın varlık yapısına ait tüm nitelikleri gerçekleştiren tek itibari şahıs, romanın merkez kişisi olan Kamil Bey'dir. Aslında Kamil Bey de bir yönüyle diğer roman şahısları gibi bir mahkum tipidir. Ancak onu diğerlerinden ayıran ilk özelliği tarihsel bir varlık olarak insan oluşudur. Kamil Bey, sadece bir mahkum olarak ele alındığında bile önce Bekirağa Bölüğü'nün bir hücreinde tek başına gün sayan, ardından Yeni Tevkifhane'nin ikinci koğuşunda İstanbul'un namılı serserileriyle birlikte yatan ve sonra revire terfi ederek siyasi suçlulara katılan, dolayısıyla kendine ait bir mahpusluk tarihi gerçekleştiren insandır. Roman baştan sona kadar Kamil Bey'in yapıp etmelerinin bir görünüşüdür. O da diğerleri gibi bir takım toplumsal gerçeklikleri yansıtır. Ancak bu yansıtma daima onun eylemleri sonucunda gerçekleştirilir. Kamil Bey hakkında anlatılan bir hikaye yoktur. O bizatihi kendisi; bilen, yapıp eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketlere sahip, tarihi olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğitilen, inanan, devletin kurulmasına katkıda bulunan, sanatın yaratıcısı olan, konuşan, biyopsişik bir yapıya sahip bulunan bir varlık olarak insandır.

Görülüyor ki Kemal Tahir, önceden sezdiği gerçeklere şekil vererek toplumu meydana getiren insan teklerindeki problemleri görünüş alanına çıkararak bir sanatçı olarak sanılanın aksine daima değerleri ve değerler çatışmasını incelemeyiz. O genellikle bireysel ve toplumsal var olanı gösteren tablolar yapar. İnsana ait yapıp etmeleri, tavır takınmaları, durumları ve onlarda ortaya çıkan değerleri, değer çatışmalarını, yarattığı sanat eseriyle somutlaştırır. Bu da bir sanatçının kendi sorumluluk alanını aşmadan, insanın var oluş problemlerine ışık tutması demektir.

Kaynaklar

Argunşah, Hülya (2003), *Ömer Seyfettin'in Hikayelerinde İnsan*, Kayseri
Belge Murat (1994), *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Çelik, Yakup (2002), *Sait Faik ve İnsan*, Ankara: Akçağ Yayınları
Forster, E. M (1982), *Roman Sanatı*, İstanbul: Adam Yayınları
İleri, Selim (1973), “*Kemal Tahir ile Konuşma*” Yeni Dergi, Haziran, s.22-24
Kemal Tahir (1993), *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul: Adam Yayınları
Kemal Tahir(1982), *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul: Can Yayınları
Mengüşoğlu, Takiyettin (1988), *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
Tunalı, Prof. Dr. İsmail (1984), *Sanat Ontolojisi*, İstanbul: Sosyal Yayınları

Human Being in “The Prisoner of the Captivated City”

Assist. Prof. Dr. Ayşenur KÜLAHLIOĞLU
İSLAM[◊]

Abstract: Takiyettin Mengüşoğlu deals with the structure of existence of the human beings in 17 categories in his work İnsan Felsefesi (Human Philosophy). To provide a new perspective in literary analysis, these categories could be applied to the characters in literary texts. In this study, Mengüşoğlu’s categories have been used to discuss the prisoners in Kemal Tahir’s Esir Şehrin Mahpusu (The Prisoner of the Captivated City), and make judgments about Kemal Tahir’s authorship.

Key Words: Kemal Tahir, Esir Şehrin Mahpusu, Takiyettin Mengüşoğlu, prisoner, character

[◊] Baskent University Faculty of Arts and Science, Department of Turkish Language and Literature/ ANKARA
aislam@baskent.edu.tr

Томления Человека в Романе “Пленник Пленного Города”

Айшенур КЮЛАХЛЫОГЛУ ИСЛАМ,
к.н., доцент*

Резюме: Такьеттин Менгюшоглу в своем произведении “Философия Человека” в структуре человеческого существования выделяет 17 основных категорий. Эти категории, являющиеся иным аспектом в литературном анализе, приемлимы и в отношении характеров в литературном тексте. В этой статье категории, установленные Менгюшоглу, были применены по отношению к пленнику-типу из романа “Пленник Пленного Города” и исходя из этого сделаны выводы о творчестве писателя-романиста.

Ключевые слова: Кемаль Тахир, Пленник Пленного Города, философия человека, Такьеттин Менгюшоглу, пленник, характер

* Башкентский Университет, Факультет Естественных и Гуманитарных Наук, Кафедра Турецкого Языка и Литературы -АНКАРА
aislam@baskent.edu.tr